

ПРИРОДНО-ЛЮДСЬКИЙ СПІЛЬНОСВІТ У ДИДАКТИЧНІЙ
ЛІРИЦІ ІВАНА ФРАНКА (“МІЙ ІЗМАРАГД”, “ДАВНЄ Й НОВЕ”)

У статті йдеться про філософсько-дидактичний код образної символіки природно-людського спільносвіту у збірках “Мій Ізмарагд” і “Давнє й нове”. Зроблено спробу окреслити основні напрямки художньої філософії в межах парадигми “людина ~ природа” в повчальній ліриці І. Франка.

Ключові слова: алегорія, дидактика, біблійне джерело, природно-людський спільносвіт, символ, художній образ.

Lidiya Verbytska. Natural and human common world in the didactic poetry of Ivan Franko (“My Emerald” and “The Old World and the New World”)

The article analyzes the philosophical and didactic codes of symbols and metaphors of natural and human common world used in I. Franko’s short stories collections “My Emerald” and “Ancient and fresh”. This leads to the reconstruction of the poet’s philosophic paradigm of human being vs. nature developed in his didactic poetry.

Key words: allegory, didactics, biblical source, natural and human common world, symbol, metaphor.

Розвиток Франкового світогляду (зокрема й поетичного) невід’ємний від його сприйняття та інтерпретації природно-людського спільносвіту. Ця проблема більш значуща, аніж здавалося б, адже питання про природу і людину охоплює чи не всю тематику безлічі літературознавчих студій Франкової поезії. Дослідники дидактичної лірики – збірок “Мій Ізмарагд” та “Давнє й нове” (І. Бетко [1], О. Вертій [3], З. Гузар [4], Ю. Клим’юк [5], В. Корнійчук [6], Б. Криса [7], А. Крушельницький [8], Я. Мельник [10; 11], М. Стринаглюк [14; 15], Б. Тихолоз [16], М. Ткачук [17], С. Шаховський [20] та ін.) лише зрідка означають філософську символіку природно-людського спільносвіту в його поезії, а в такій натурфілософській образності виокремлюються певні ціннісні характеристики самого автора.

“Мій Ізмарагд” (1898), “книжка наскрізь моральна” [19, т. 2, 180], стає наступницею громадсько-політичного спрямування “З вершин і низин” та інтимного чуття “Зів’ялого листа”. Збірка, сповнена гуманізму й загальнолюдських етичних принципів, постає вершиною авторової дидактичної лірики, “образом поетичної свідомості Івана Франка” [7, 393] (Б. Криса). Серед повчань переважають приклади саме зі світу природи. 1911 року виходить друком друге, побільшене видання збірки під назвою “Давнє й нове”, що, як і попередня, “має метою популяризацію багатого скарбу поезії та життєвої мудрості, що міститься в нашій старій письменстві” [19, т. 3, 185-186]. У передньому слові до збірки “Давнє й нове” автор декларував ідеї своєї “наскрізь моральної лірики”: “Та коли я пускаю її (книгу. – Л. В.) в світ, мені хочеться висловити своє бажання, щоб від неї повіяло здоровим вітром національної свідомості, тверезого, та при тім, наскрізь поетичного розуміння життя, того найвищого скарбу чоловіка, в яким він ніколи не повинен зневірюватися. Струя зневіри в життя підіймається тепер сильно й болюче навіть у найліпших представників нашої літератури, і коли б моя книжка могла хоч трохи бути антидотом на сю духовну хворобу, то сповнила би натепер своє завдання” [19, т. 3, 406]. Життєствердний пафос збірки “З вершин і низин” повертається у Франкову лірику, і загальнолюдські ідеї звучать як принципи національної моральності.

У першому циклі “Мого Ізмарагду” “Поклони” ще проглядаються інтимні нотки “Зів’ялого листа”. Цей образ трансформується тут у мотив пов’ялих квітів життя (“Поет мовить...”) і “моєї не моєї” зів’ялої квітки (“Моїй не моїй...”). Згадаймо щоденник Супруна як літературне джерело “Зів’ялого листа”: його герой “мучився

своєю любов'ю довгі літа, поки його улюблена не вийшла заміж” [19, т. 2, 119]. У вірші “Спомин” серед урбаністичного пейзажу львівського парку панок спостерігає за своєю колишньою любкою, яка “возить донечку в візочку” [19, т. 2, 187]. Вона одружилася з нелюбом, живе, наче пташка в клітці, гасне, ніби лампа. Образ коханої посеред літнього львівського саду знову турбує серце, піднімає на поверхню, здавалося б, уже втишені болі. Ліричний герой прагне заколисати спогад давнього душевного страждання, як мати шепоче маленькій донечці слова “Люлі-люлі, люлі-люлі”, що слугують символічною епіфорою всього вірша. Тут уперше у Франковій ліриці з'являються пейзажні штрихи паркового Львова, які в одному з наступних циклів збірки (“По селах”) зміняться картинами природи рідного авторові Підгір'я, що матимуть психологічне навантаження.

У збірці “Давнє й нове” цикл “Поклони” поезією “Неназваній Марії” завершує відлуння інтимної лірики “Зів'ялого листа”. Релігійні мотиви героя “в вінці терновім”, що являється “неназваній Марії”, освячують почуття кохання. Ліричний наратор обіцяє не забути ту єдину, і природа спогадами повертатиме його в серце коханої: чи то польотом голуба, чи дзигчанням Божої бджілки над квіткою, чи скрупкульозно-нудною працею павука, а чи бринінням комарика, кряканням ворони, камінчиком, що впав у воду, і блискавкою, що зависла в громовому вогні, – уся природа нагадуватиме “неназваній Марії” про колишнє існування закоханого в неї ліричного героя.

У вірші “Неназваній Марії” автор наче залишає любов у спогадах і прямує на поклик музи. Поезія “До музи” закликає його зробити об'єктом своїх творчих пошуків також красу природи: синє море, “тайники лісів”, “заколот небесних поясів...” [19, т. 3, 188]. Зрештою, І. Франко створює власний космогонічний міф про виникнення Космосу з хаосу (“Честь творцеві тварі!”). На жаль, поезія не закінчена, тому розвиток Усесвіту в ній залишається ще на долюдській стадії. Поетична візія часто відповідає як науковій проблематиці, так й українському народному світоглядові: у “прасвітовій темній хмарі” безцільно крутилися в безмежному броунівському (хаотичному) русі “всі огняні живла”; потім відбулось об'єднання міриад атомів, унаслідок чого утворився Макрокосм – зорі, “молочні дороги”, рух став упорядкованим; далі вогненна стихія поступово утворювала землю (гори, море); на вже сформованій землі не припинялася діяльність Вулкана (як уважає А. Швець, “прасвітової” космічної стихії, хаосу” [12, 149]); природа готувалася до створення живих організмів:

Коли відвічні мли густі протали,
І сонячна вказалася блакить,
Понурі хмари сонцем рожевіти стали,
І море тихо, й сум лягав спочить,
І в намулах огрітих щось нове,

Щось млявеє, м'яке, вогке, слизькеє
Ворушиться, заклъовуватися стало,
І все росло, і більшало, й зростало, –
Ще не було його [19, т. 3, 190].

Безперечно, біблійний мотив “сотворення” світу чекав на продовження – антропогонічний міф. “Честь творцеві тварі!” – своєрідна посестра Франкової розвідки “Поема про сотворення світу”. Зрештою, у вірші завдяки поетичному сприйняттю життя автор досягає значного емоційного напруження й естетичного впливу. В. Корнійчук зауважує: “Малюючи процес “сотворіння” світу, І. Франко нанизує безліч “первісних” функціональних образів, серед яких переважають важкі космогонічні архетипи, що подавляють людську психіку гігантською мозаїкою новонародженого макрокосму” [6, 159]. Проблематика первісного світотворення ex nihilo, з хаосу – одна з основних у натурфілософії.

Опісля відгомонів “Зів'ялого листа” в циклі “Поклони” морально-етичні повчання “Паренетікону” продовжують збірки “Мій Ізмарагд” і “Давнє й нове”. У

цьому центральному циклі обох збірок І. Франко інтерпретує релігійні догмати на національному морально-етичному ґрунті. Образи та явища природи знаходять тут своє практично-дидактичне застосування. Для прикладу, мотивне поле саду розпускає галузки в різні ряди символіки. Біблійну настанову любити ворогів у “Моєму Ізмарagdі” автор критично переосмислює:

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає?
Так, що всі зайві парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору [19, т. 2, 189].

Поет ставить за приклад суспільній невпорядкованості доглянутий, виполотий сад, бо ж Господь мовив “Любіть ворогів своїх”, але не “Любіть ворогів моїх”; тому Божий ворог, а отже, ворог правди й волі має бути виполотий із національного саду та не вартує любові. Підґрунтям іншої символіки саду стає вже не біблійний мотив, а переспів зі “Слова Іоана Златоуста...”. І. Франко поетизує: “Як сад, зарослий хабазами, дичіє й нидіє поволі”, “як плід гнилий ні до чого не здалий, хоч праці стоїть много”, “як чахне дерево, в яким черв’як коріння підгризає” [19, т. 3, 195], так гордість марнує життя людини, знищує все добре в людській душі, знецінює молитву й каяття. Л. Марченко [Л. Голомб] зазначає: “Слово Іоана Златоуста о величании и гордости” починається таким висловом: “Сядь не потребляемъ отъ хвастиа і быліа не можетъ възрасти, также и человекъкъ величавъ и гордъ не может ся спасти”. Переспівуючи цей мотив у XI вірші “Паренетікону”, І. Франко зберігає порівняння душі гордого чоловіка з запущеним садом, проте уникає розмови про врятування душі в нагороду за скромність” [9, 86]. Образ гнилого плоду гордоців із “Давнього й нового” контрастує із чесним та розумним плодом ще “ізмарagdівського” “Паренетікону”:

Клониться дерево, плодом обтяжене;
Чесний, розумний, і ти так клонись!
Висохле дерево, безмізкії голови
Зломляться, та не похиляться вниз [19, т. 2, 202].

Цей мотив скромності, податливості, якого митець, на думку щойно згаданої дослідниці, уникнув у повчанні “Не слід усякого любити без розбору...”, виразно проступає в символіці плідного дерева. В одній із морально-філософських сентенцій-гномів (В. Корнійчук [6, 243]) автор як “поет вогню” застерігає від протилежної символіки цієї стихії – всепоглинущої, нищівної. В образі вогню поет уособлює гнів, котрий, як і вогонь: “чим більше дров кладеш, тим ярче полум’я лютує ясне” [19, т. 2, 192].

Цікаві й неординарні природні образи поет обирає для повчань, спрямованих до прекрасної половини людства:

Як сережки золотії
В ніздрях бурої свині,
Так краса не йде в пожиток
Зле вихованій жоні [19, т. 2, 195].

Ці рядки дещо нагадують приповідки “Із мудрості Менандра”, перекладені І. Франком:

Змія трійлом людям задає смерть люту,
Злая жінка також все знайде отруту.

Як мряка сонце іноді туманить,
Так злая жінка мужеві життє поганить.

Зла жінка в домі сатаною,
Як вітер північний весною [18, т. 52, 393].

Серед перекладних творів деякі опоетизовують походження жінок із явищ природи чи представників звірячої фауни, аби зрозуміти характер певної особи. Наприклад, Сімонід з Амаргоса в “Поємі про женщин” так пояснює вдачу жінки її природним походженням: з моря (часом спокійна усміхнена, приємна й чиста, а часом шалена, “незносна”; жінка несталої вдачі), “з препишної кобили” (зрадлива, примхлива, бриклива), “з малпи” (підла й негарна, пустомовна); натомість найкраща жінка “пчолячої породи” (мила, благородна, непорочна, ласкава; “мов річка між цвітками”, мов зоря) [див.: 19, т. 9, 120-123]. Цікаво, що Фокілід Мілетієць у вірші “Початки жінок” виводить жіночий рід від звірячого, і найбільш доброю також вважає вдачу жінки, що “йде від пчоли”, бо та, що походить від пса, – легка, зручна, але непосидюща, що від свині – “негарна, нестійка, сварлива та понура”, з кобили – гарна, та прегорда, гримасна, а та, що від “пчоли”, – “хоч з вигляду негарна, запопадна, смирна, і дбала, й господарна” [19, т. 2, 152]. У Франковій натурфілософії загалом і його морально-етичних повчань зокрема бджола теж уособлює мудрість і доброту:

Як пчола, що квітам фарби
Ані паху не умає,
Тільки сок їх ссе солодкий,
Так з людьми жиє мудрець

[19, т. 2, 197].

Мухи сідають на ранах,
Пчоли на квітах пахучих;
Добрий все бачить лиш добре,
Підлий лиш підле у других

[19, т. 2, 203].

Зауважмо: паралелі з природними образами знаходимо в перекладах давньогрецької поезії; оригінальна ж практика митця закріплює його твердження про “популяризацію багатого скарбу поезії та життєвої мудрості, що міститься в нашій *старім письменстві*” (курсив наш. – Л. В.) [19, т. 3, 185-186].

Природна злагодженість і гармонія повчальні для впорядкування власної душі: однаково пурпурово сонечко сходить і “криється в морі”, так і спокій та врівноваженість мають огортати душу “в щасті і в горі” [19, т. 2, 199]. Загалом натурфілософська й водночас релігійна проблематика тіла і духу поширена у Франковому “Паренетіконі”. Зокрема, поет акцентує увагу на важливості добрих учинків духу під час посту, що більш значуще, аніж голод тіла (“Не такого посту хоче бог від нас...”). Бо можна здержатися від хліба, але не стримати власної люті та сердитості. Це майже як бути звіром:

Звір же хліба не їсть,
А жре м'ясо, рве кість... [19, т. 2, 194].

Як зазначає Б. Тихолоз, “поетична феноменологія гріха в “Паренетіконі” дуже часто реалізується через алегорію звіроуподібнення”. Зокрема, поезію “Як маю вірити тобі...”, друквану вже у збірці “Давнє й нове”, дослідник називає “прикметним каталогом гріхів із зоологічними порівняннями – своєрідним гномічним мікробестіарієм” [16, 212]. Адже й справді:

Коли ти впертий, як осел,
Береш на роги, як бугай,
І ржеш, як огер, на жінок,
І наїдаєшся як пес
Або неситий той медвідь,

Коли ти злобний, як верблюд,
Падкий на згубу, наче вовк,
Сердитий, наче ящірка,
Жалиш, неначе скорпіон,
Лукавий, наче та змія... [19, т. 3, 192].

Різноманіття порівняльної фауни символізує “повне всіх проказ” серце. Людина, “чий дух до земного прилип” [19, т. 2, 198], на думку І. Франка, не зможе досягнути в житті бажаного, бо смерть захопить її зненацька (“Хто лиш квітки в житті збира...”). Особа, що бажає чогось досягти, повинна зміцнювати свій дух, бо тим, хто “духом низький”, немає місця серед “високих тронів” [19, т. 2, 201] (“Хто духом низький, не мішайся там...”). Проблема тіла і духу автор переносить у середовище християнських послухників: чернець, що покидає монастир, губить не тіло, а душу, а отже, й гине, як риба без води на суші (“Як риба без води...”). Окрім біблійних джерел, давньоукраїнських текстів, морально-етичні повчання І. Франка ґрунтуються на українській фразеології, що базується на природній символіці. Скажімо, фразему “вода камінь точить” дешифровано в авторському стилі у збірці “Давнє й нове”:

Вода, що довго капає на камінь
І в камені проверчує діру,
Отак, хто книги праведні читає,

З болота буденності вилітає,
З душі брудоту й погань вимітає,
Що уподоблює його звіру [19, т. 3, 204].

Поет робить крок до вирішення проблеми звірячого єства в людині, обираючи методичку читання книг, що допоможе очиститись і набратися мудрості. Процес цей безкінечний, бо безмежна Божа мудрість, яку, за твердженням автора “Мого Ізмарагда”, неможливо було б означити, навіть якщо б небо стало папером, море – чорнилом, зорі – перами, а ангели – писарями (“Хоч би все небо папером було...”).

Отож взаємини людини і природи в “Паренетіконі” ґрунтуються лише на дидактиці, авторські сентенції якої підкріплені біблійними та давньоукраїнськими паралелями.

Алегорично-повчального змісту символіка природних образів набуває у Франкових “Притчах”. Багатоманітна поетично-малювальна робота, сповнена експресії емоційного напруження, постає перед очима читача в “Притчі про життя”. Поетичний “мікробестіарій” покликаний зобразити важке життя, ворожу природу, тисячі пригод і небезпек людської долі. Притча як головно біблійний жанр завжди містила закодовану інформацію загальнолюдської ваги. Франкова “Притча про життя” також потребує дешифрування, яке здійснює сам автор. Поет висновує, що серед ворожої стихії знайдеться ота краплинка бджолиної мудрості, і щоб до неї дотягнутись, потрібно докласти неабияких зусиль, а мета нівелює думку про негаразди, бо ж оживляє душу, наповнює груди чуттям [19, т. 2, 209].

У “Притчі про вдячність” на прикладі собаки поет застерігає людину від аморальності та підлості. Важливо залишатися порядною особистістю, а не уподібнюватися собаці, якого чоловік знайшов обмерзлого, обігрів і нагодував, а пес “замість подяки став гарчати, брехати, ще й кинувся хазяїна вкусити” [19, т. 2, 216]. Отож автор провокує такі мисленнєві дії читача: як я ставлюся до тих, хто зробив мені добро, навчив розуму – зневажливо чи із вдячністю? І яка гармонія панує в моєму нутрі – людська чи собача?

У Франкових притчах природа також здатна повчати, але чи людина дослухається до її настанов? У “Притчі про нерозум” стрілець відпускає

впійману пташку на волю за “три добрії науки”. Пташина розповідає йому прості життєві істини: не шкодувати за втраченим, не намагатися повернути минуле й не вірити в неможливе, не сприймати всерйоз нісенітниці. Вона одразу ж перевіряє стрільця, наскільки він засвоїв її мудрість, і розчарується. Здавалося б, чоловік сприйняв усі повчання, але чомусь не здатен застосувати їх на практиці. Загалом природа подає нам багато прикладів гармонії і злагодженості, тільки людське суспільство не хоче прийняти й осмислити Богом дані істини.

У нових творах, що входять до циклу “Притчі” у збірці “Давнє й нове”, впізнається загальне підґрунтя філософії людського існування та його зв’язків у парадигмі “людина ~ природа”, властиве всій дидактичній ліриці І. Франка, яскраво помітне ще в “Паренетіконі”. Ідеться про біблійні та давньоукраїнські тексти, які поет уводить у власні притчі, модифікуючи символічне значення тих чи тих картин. Щодо давньоукраїнських джерел, прикметним постає текст прозової староруської “Притчі про гадюку в домі”, з яким І. Франко ознайомився, студіюючи збірник статей та притч “Ізмарагд”. Авторська “Притча про захланність” – поетична переробка “Притчі про гадюку в домі”, символічне значення якої виявляється вже в назві твору. Гадюка, що жила в домі одного господаря, приносила йому щодня червінці, як уважав сам чоловік, Божі дари. Попри те, смертельні укуси гадюки забрали життя господаревого коня, слуги, його дружини й сина. Сам чоловік ледь не втратив найбільший Божий дар – буття, коли “гадюка приповзла тихесенько / І, мов підслана, його вкусила в руку” [19, т. 3, 214]. Він урятувався завдяки самолікуванню і пристрасній, сповненій обіцянок молитві до Господа. Червінці, а згодом і коштовне каміння, яке гадюка щоразу підкладала, немовби в дарунок господареві, збуджували в нього ще більшу жадобу збагачення й не лише розвивали один із “пороків життя людського” – захланність, а й притуплювали розум, породжували аморальні висновки:

Мій син умер. На теє божа воля.
Уб’ю гадюку, то ще через теє
Він не воскресне. Доки я живий,
Повинен дбати про живеє діло.

Я ж сина можу мати ще другого,
Але другої гадини такої
Нема на світі! [19, т. 3, 213].

Грузьке багно жадібності нарешті приспало пильність господаря, узявши у свої обійми. Гадюка таки вкусила його “проти самого серця” [19, т. 3, 217]. Міфологічне повір’я, нібито гадюки висисають сонце як центр Усесвіту, екстраполюється з макрокосмічних висот у людський мікрокосм, витворивши один із наскрізних образів усієї Франкової лірики – гадюку, що вижирає серце – домінуючу людської духовної організації. Значення цього символу конотується по-різному. У притчі – це гадюче жало захланності, що знищує все високоморальне в людині. У “Зів’ялому листі” – це безкрая резигнація [19, т. 2, 160], нещасливе кохання [19, т. 2, 163]. Отож І.Франко у “Притчі про захланність” знову відшукує цю тонку психологічну грань екстервентного аналізу, коли внутрішні боріння душі передає через зовнішню поетичну картину взаємин людини і природи.

Інше джерело Франкових притч – біблійне. Зокрема, друквана в “Давньому й новому” “Притча про сіяння слова божого” – авторська переробка першої притчі Ісуса Христа – про сіяча. Хліборобський мотив цього алегоричного оповідання, імовірно, імпонував українській ментальності автора, бо ж відносини людини із землею були споконвічним об’єктом переосмислення, священним зв’язком нашого народу з природними першоосновами. У Франковій притчі помітна

й модифікація самого біблійного оповідання, і розкриття його алегоричного сенсу:

І. Франко:

- 1) Пішов сівач на поле й сім'я сіяв.
- 2) Та вітер сім'я десь кудись розвіяв:
Одно попадало на биті шляхи,
І се небесні поклювали птахи.
- 3) Друге упало на тверде каміння,
І нікуди йому було пустить коріння.
- 4) А третє в мокро місце всіменило,
Там, не принявшись, воно зогнило.
- 5) Найбільша ж часть на ґрунт плідний упала
І труд багатим плодом увінчала.
[19, т. 3, 217-218].

Біблія:

- 1) Ось вийшов сіяч, щоб посіяти.
- 2) І як сіяв він зерна, упали одні край дороги, – і пташки налетіли, та їх повідзьобували.
- 3) Другі ж упали на ґрунт кам'янистий, де не мали багато землі, – і негайно посходили, бо земля неглибока була; а як сонце зійшло, то зів'яли, і коріння не мавши, – посохли.
- 4) А інші попадали в терен, і вигнався терен, і їх поглинув.
- 5) Інші ж упали на добру землю – і зродили.
(Матвія 13: 3-8) [2, 19].

Як і в громадянській ліриці І. Франка, зерно тут – символ слова, посіяного в людські голови. Родючість ґрунту залежить від внутрішньої готовності особи сприйняти Боже слово й зуміти плідно застосувати його. Бо ж одного слухання замало (згадаймо “Притчу про нерозум”). Христос сіяв пророцтво в кам'яні душі людей, що слухали, та не приймали його, ширив слово Боже, годуючи лише ересі на роздоріжжі, пускав паростки правди в мокрі (тернові) душі, де слово зогнивало під тиском пихи й лінощів. Прийнялося зерно проповіді лише в тихих серцем і душею, що стали “Христовими спадкоємцями в царстві духа”, здобуваючи все наполегливою працею та силою власного духу. Високу вагу має також праведне поетичне слово, і плід зерна поезії залежить від ґрунту кожної окремої людської душі. А “найбільша ж часть” зерна, на думку І. Франка, упаде саме на благодатну землю. Це власне авторський оптимізм, виражений у прикметнику найвищого ступеня порівняння, якого немає в біблійному тексті притчі. Алегоричне оповідання випромінює віру в життєвість поетичного слова, його плідну користь для вдячного читача.

Повчальний характер природних картин у циклах “Паренетікон” та “Притчі” змінюється соціально-побутовими замальовками добірки текстів “По селах”, що без змін передрукована з “Мого Ізмарагда” у збірці “Давнє й нове”. Картини природи в циклі стають своєрідним обрамленням сюжетно зладженого поетичного тексту. Така “єдина сюжетно-композиційна вісь” реалістичних поезій циклу “По селах” дала підстави В. Корнійчуку вважати його “зразком класичного віршованого оповідання” [6, 250]. Дослідник називає поезію “На Підгір'ї села невеселі...” експозиційною частиною сюжету циклу, а “віршоване оповідання” “На пастівнику” – епілогом “Франкових сільських історій”. Ці дві поезії, на відміну від усіх інших віршів циклу, вперше були друковані не в

“Моєму Ізмараді”, а на сторінках журналу “Житє і слово”. Цикл “По селах” – це передусім політ поетичної думки на рідне авторові Прикарпаття, роздуми над життям його природи і його людей, зрештою, то цикл про Підгір’я. Особливо свіжими творчі спогади про рідну місцину були після ув’язнення 1880 р., коли поет прожив у рідних Нагуєвичах два роки. Тоді ж він написав вірш “Привіт” (1881), де вітає своє зелене, повне потужної краси Підгір’я, яке нівелювало спогади про тюремне минуле, наповнювало душу вогнем життя. Ліричний герой відчуває дотик рідної природи, її материнські обійми, захоплюється безсмертям її живого руху, тепла й барв:

Так дружно, так щиро, як мати,
Так ніжно, як любка отсе
Ти (Підгір’я. – Л. В.) ’д груді широкій, цвітучій
Гаряче притисло мене.

Розширені груди всисають
Твій воздух, пахучий бальзам,
Заблукані очі шукають
Кінця твоїм темним лісам.

Но нині пропало ридання,
Проч згадка о тім, що було!
Бо нині у груді ми море
Нового життя наплило [19, т. 2, 313-314].

Франкові поетичні пейзажі наступних років уже не такі теплі та позитивно забарвлені, а навпаки – зимові та нічні. Підгір’я, ніжна любка з вірша “Привіт”, стає “пеленою сніжною покрите, неначе красавиці труп” [19, т. 2, 385], бездушне, бліде, сумне. З’являються соціальні мотиви “про бідність, про голод, про муку, / Про хорих дітей, що тут сотнями мруть, / Про ту безпросвітню розпуку” [19, т. 2, 386] (“Підгір’я взими”, 1885). У циклі “По селах” із-поміж зеленої природи з’являються чорні стріхи невеселих хат і природну ідилію приглушує суспільна реальність. Скромний пейзаж, інтер’єр убогої хати, у якій, окрім іншого, “завиті в шматі” якісь “законні” укази, – ото й весь образ малої батьківщини Франка, що так болить і з’їдає душу (“На Підгір’ї села невеселі...”). “Віршоване оповідання” “На пастівнику” завершує сюжет підгірських історій “По селах”:

Сховалось сонце за Ділом могучим.
Пожар вечірній запалав на небі
І згас. Стемніло. Оповите млою
Дріма Підгір’я. Лиш де-де в хатах
Ще світло блима. Літня ніч коротка,
То вчасно спати йдуть робучі люди,
Щоб завтра, скоро світ, вже бути в полі [19, т. 2, 251].

Могутній гірський хребет Діл, що в Нагуєвичах, дивує своєю величчю, захід сонця знаменує сонну пору як для природи, так і для людини. Серед долини під лісом хлопці-конюхи розпалили вогнище й завели розмову про життя-війну. Люди ворогують між собою, як голодні вовки в лісі. Така суспільна аморальність породжує есхатологічні настрої “страшного суду”, про котрий віщують людський стогін і ридання природи. Один із героїв вірша розповідає міф про кінець світу та прихід антихриста: п’ять гір трави спас уже великий

віл, як допасатиме шосту – родиться антихрист, а як дійде в півгори на сьому – на землю прийде Ілія. Такі філософські роздуми над біблійною есхатологією спонукають хлопців-конюхів навіть нічну природу Підгір'я сприймати дещо підозріло: наприклад, зорі, що тихо сяють із небес, здається, манять до себе. Отже, соціально-побутова дисгармонія в циклі “По селах” затьмарює природну красу, і людське озвіріння вже неодмінно потребує “страшного суду”.

У збірці “Давнє й нове” серед “нового” з'являється “один просторий розділ із принагідних віршів” [19, т. 3, 185] “Із злоби дня. Із тридцятиліття 1878 – 1907”, у якому є місце і природній алегорії, і природним нотаткам.

У вірші “Воронізація” І. Франко подає алегоричний образ історичного процесу асиміляції. Ворони й сороки – два роди птахів, що живуть у сусідстві, як дві держави, та провадять між собою боротьбу. Причина історично відома: ворони прагнуть асимілювати сорочий рід, насадити їм свою культуру хоч насильно, начебто зайнятися їхньою просвітою, насправді ж ворон “те муляло трохи, / Що тоті ліси та пущі, / Де гніздилися сороки, / Були більші, кращі, гущі” [19, т. 3, 247]. Ворон як символічний образ належить до істот зловісних, хижих і нечистих, “що знаходить відображення в уявленнях про пташину сутність людських душ” [13, 91]. Ворон у Франковій поезії – це яскрава алегорія людського суспільства. Взаємини між сороками та воронами екстраполюються на стосунки між державами, а воронізація-асиміляція – один із принципів примусового державотворення.

Чергової трансформації набуває притча про кукіль і добре зерно в полемічному вірші “О. Лунатикові”. Автор зізнається:

..... Я не геній.	Поле дикее орав,
Я звичайний чоловік.	Шлях серед хашів найпущих
Я для геніїв грядущих	Просікав і протирав [19, т. 3, 267].

Українець-хлібороб, поет наполегливо орав занедбане суспільне поле, а нотки суму та душевного болю у власній творчості пояснює притчею:

А що часом стогну з болю	Се тому, що скрізь по полю
І в зневірі сльози ллю,	Так багато кукілю [19, т. 3, 268].

Кукіль в І. Франка уособлює молоде покоління, котре, замість підтримати силу духу, сохне та в'яне.

У циклі “Із злоби дня” також уперше натрапляємо на інформативний природний нотатник. Ідеться про віршовану програму-хроніку “Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.”, яку склав І. Франко разом із поетичним покликом-заохоченням до пізнавальних подорожей. Пролог-заохочення “В дорогу!” розкриває ідею всієї натурфілософії митця, його розуміння первісної основи взаємозв'язку людини з природою:

Сонце по небу колує,	Мали б сидіти-нидіти,
Знають і хмари свій шлях;	Мали б в дорогу не йти?
Вітер невпинно мандрує	Гей же в дорогу,
По України полях.	В ясную путь,
Ми ж, сонця ясного діти,	Скинути з серця тривогу,
Вольного вітру брати,	Вольним повітрям дихнуть!

[19, т. 3, 252].

Людина, щоби забути всі негаразди, поринає в природну безмежність, прагне розчинитися серед багатств праматері, стати людиною природною. Мандрівка,

уважає І. Франко, – це рух, притаманний усьому суццюму й людському життю, адже “життя наше – вітер крилатий, річка невпинна, брати!” [19, т. 3, 252]. Після прологу “В дорогу!” автор подає нотатник-програму “Мандрівнича хронічка”, де віршованими строфами прокладає шлях усієї подорожі до стрийських гір і Чорногори, минаючи підгірські села та містечка. Кінцевою метою таких мандрівок, окрім пізнання природи та взаємоспілкування, поет називає відновлення сил: “До праці! До діл! До науки!” [19, т. 3, 262]. Програма “Українсько-руська мандрівка літом 1884 р.” була інформативним путівником від підгірських сіл до серця Карпатської природи – Чорногори.

У доробку І. Франка є ще одна така інформативна нотатка про природу, писана 1915 року в прозовому та поетичному варіантах. Ідеться про прозову замітку “Із спостережень над природою” та вірш “За свіжої пам’яті”. Вражає авторська спостережливість: поет помічає “неприродні” явища – як зацвітає вдруге восени яблуня, як у листопаді стоїть кілька дерев у білім цвіті. Він календарно реферує, як уперше цієї весни (1915) побачив на ринку сморжі, що з’явилися, зважаючи на пізню весну, передчасно; майже до кінця літа не було “правдивих грибів”; зазвичай ранньовесняних ластівок воєнного 1915 року було видно аж улітку, а весняно-літнього солов’я І. Франко тоді не чув жодного разу. За свідченням автора, вересневі дні були пізньоосінніми, а в жовтні повіяло зимовим холодом. У поетичному варіанті цих спостережень поет порівнює ставлення до незвичних природних явищ наших предків-мудреців і сучасної людини:

Колись у таких появах мужі мудрі й чесні
Бачили знаки духовні та віщби небесні.
А в нас муж не дуже мудрий, а де на що хватський,
Про появу буртимух друкував Верхратський [18, т. 52, 223].

Символічне сприйняття природи в давньої людини було більш загострене, сучасна ж укладає закодований сенс здебільшого в поетично трансформоване довкілля, що й маємо в І. Франка.

Отже, символіка природно-людських взаємин у збірках “Мій Ізмарагд” та “Давнє й нове” сприймається як відгомони інтимної лірики “Зів’ялого листя” (цикл “Поклони”), як ґрунтовані на давньоукраїнських і біблійних текстах повчання (цикли “Паренетікон”, “Притчі”), як соціально-побутові історії-замальовки (цикл “По селах”), як виразна алегорія на суспільство (цикл “Із злоби дня”). Рівень філософічності Франкової дидактичної лірики в парадигмі “людина ~ природа” змінюється від розлогих космогонічних картин (“Честь творцеві тварі!”) до нотатників-путівників (“Українсько-руська мандрівка літом 1884 р.”). Сприйняття природи самим автором набуває нових, не відомих досі вимірів, хоча морально-дидактичне спрямування символіки образів не лише загальнолюдське, а й суспільно-національне, притаманне ще збірці “З вершин і низин”.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бетко І.* Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – поч. XX: (Монографічне дослідження). – Zielona Gora – Kijow, 1999. – 160 с.
2. *Біблія*, або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – Б.м., б.в., 1993. – 959, 296 с.
3. *Вертій О.* Народні джерела творчості Івана Франка. – Тернопіль: Підручники & Посібники, 1998. – 255 с.
4. *Гузар З.* Перехресні стежки поезії Івана Франка: Книжка для вчителя. – Львів, 2000. – 107 с.
5. *Клим’юк Ю.* Лірика Івана Франка як система жанрів: Монографія. – Чернівці: Рута, 2006. – 406 с.
6. *Корнійчук В.* Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – 488 с.

7. *Крива Б.* “Мій Ізмарагд” як образ поетичної свідомості Івана Франка // *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин.* – Львів, 1998. – С. 393-396.
8. *Крушельницький А.* Іван Франко (поезія). – Коломия: Галицька накладня Якова Оренштайна, 1909. – 275 с.
9. *Марченко А.* [Голомб А.Г.]. Із мотивів лірики І.Франка останніх років життя (1907 – 1916) // *Українське літературознавство.* – Львів, 1970. – Вип. 11. Іван Франко: Статті і матеріали. – С. 85-90.
10. *Мельник Я.* “Ізмарагдові” легенди Івана Франка: тексти й інтерпретації // *Франкознавчі студії: Зб. наук. праць.* – Дрогобич: Вимір, 2002. – Вип. 2. – С. 228-236.
11. *Мельник Я.* Іван Франко й біблія аросгурна. – Львів: Вид-во УКУ, 2006. – 512 с.
12. *Міфопоетичні образи в художньому світі Івана Франка: (Ейдологічні нариси) / К. І. Дронь, Б. С. Тихолоз, Н. Б. Тихолоз, А. І. Швець; За наук. ред. Б.С.Тихолоза.* – Львів, 2007. – 336 с.
13. *Славянская мифология: Энциклопедический словарь / Отв. ред С.М.Толстая.* – М.: Международные отношения, 2002. – 512 с.
14. *Стринаглюк М.* Принципи середньовічного художнього мислення в “Моєму Ізмарагді” Івана Франка: відповідність традиції // *Молода нація: Альманах / Гол. ред. О.Проценко.* – (13) 1999. – К.: Смолоскип, 1999. – С. 160-167.
15. *Стринаглюк М.* “Спільний діапазон морального чуття й темпераменту” (“Мій Ізмарагд” І.Франка) // *Слово і Час.* – 2001. – № 6. – С. 78-81.
16. *Тихолоз Б.* Філософська лірика Івана Франка: Діалектика поетичної рефлексії. – Львів, 2009. – 319 с.
17. *Ткачук М.* Лірика Івана Франка. – Тернопіль; К.: Світ знань, 2006. – 296 с.
18. *Франко І.* Додаткові томи до Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наукова думка, 2008.
19. *Франко І.* Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976 – 1986.
20. *Шаховський С.* Майстерність Івана Франка. – К.: Рад. письменник, 1956. – 193 с.

Отримано 30 квітня 2010 р.

м. Львів

Федір Ващук

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ПРАЦІ

Наші
презентації

Ващук Ф.Т. Шевченкознавчі праці: Збірник статей / Упорядник і автор вступного слова О. Боронь. – К.: Агентство “Україна”, 2011. – 304 с.

Заходами Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України за участю Запорізького національного університету видано шевченкознавчі праці незаслужено призабутого літературознавця Федора Ващука (1925–1988). Зібрані під однією обкладинкою його статті, за твердженням упорядника, становлять свого роду монографію, присвячену вивченню творчого процесу в Шевченка, зокрема його редакційній роботі над власними творами. Шляхом зіставлення різних редакцій дослідник вивчав особливості роботи Шевченка над текстом, що подекуди дало змогу відтворити рух художньої думки поета. Сучасне звучання зберігає мікроаналіз низки поезій, досліджуваних на рівні образності, символіки, тропіки тощо. У кількох статтях на широкому матеріалі розглянуто окремі аспекти поетики Шевченка, зокрема функціонування й закономірності творення порівнянь, організацію розповіді, роль і значення портретних характеристик у поезії і прозі. Логічно доповнюють корпус розвідок рецензії Ф. Ващука на шевченкознавчі видання. Збірник розрахований не тільки на науковців, а й на широку студентську аудиторію.

Є.Л.